

2015 жылғы шілдедегі жағдай бойынша жоғарыда көрсетілген мақсаттарға қол жеткізу, оның ішінде ЕХР0-2017 өткізу мақсатында 19 елмен визасыз режим енгізілді.[1, 67-68 б.]

ҚР демографиялық дамуы мен көші-қон саясатының негізгі бағыттары жалпы дамуға үйлесімді сәйкес келеді, алайда көші-қон процестерін реттеу саласындағы көптеген сын-қатерлер мен қиындықтарды еңсеру үшін мемлекеттің жалпы саясаты шеңберінде неғұрлым сараланған және кешенді тәсілдер қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан - 2030. Барлық қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатын жақсарту. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы: "Credo"ИД. - 67 б.

2. Бондарцова Т.М. Тағдыр бірлігі (Қазақстан Республикасындағы Ұлттық қатынастар проблемасына) // Қазақстан Республикасы: саяси жаңғырту: Сб. ст. - Алматы: Баспа. "Таймас" үйі, 2008. — 192 б.

3. Қазақстанның ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейінгі тарихы - Алматы: Дәуір, 1993. — 416 б.

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ОРТА АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНДЕГІ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ: ТАРИХ, ТАҒЫЛЫМ ТӘЖІРИБЕ

Каналбай Ә.Н., студент

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., қауымдас.проф.м.а., Абишева Ж.Р.

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

zhanat_2511@mail.ru

Астана қ.

Казан төңкерісінің нәтижесінде мемлекеттік билікке қолы жеткен большевиктер партиясы қоғамды қайта құруда жаңа мәдениетті қалыптастырумен тығыз байланыста қарады. Бірақ, ол уақытта Қазақстанның жағдайы өте ауыр күйінде қалды. Тіпті, ең қажетті заттардың өзі тапшылыққа айналды. Бірқатар қалалар мен аудандарда аштық жайлады, елде әр түрлі жұқпалы аурулар етек алып, онан сан мыңдаған адамдар қаза тапты. Темір жол транспорты мүлде тоқтап қалатындай халге жетіп, өнеркәсіп қатты күйзеліске ұшырады. Орын алған осындай жағдайға қарамастан, Қазақстанда халық шаруашылығын қалпына келтіруге және мәдени құрылысты күшейтуге бағыт алады. Бұл шараларды жүзеге асыру үшін ең бірінші кезекте халықтың сауатсыздығын жойып, республиканың шаруашылығын қалпына келтіретін мамандарды дайындайтын жоғары оқу орындарын ашу қажет еді.

Сондықтан да кеңес өкіметінің басты көңіл бөлгені – жаңа социалистік мәдениеттің негізі ретінде қарастырылған – оқу-ағарту саласы еді. Білім беру жүйесін құру өте қиын жағдайда жүрді. Оған кері әсер еткен негізінен үш фактор болды:

1. Елдің азамат соғысы жағдайында болуы.

2. Шаруашылықтың күйзеліске ұшырауы.

3. Халықтың жаңа оқу-білімді соншалықты қажетсінбеуі. Жаңа өкіметтің мектеп үйлерін салуға, оқу құралдарымен жабдықталуына қаржының тапшылығы, ғалымдар мен оқытушылардың аздығы, білім жүйесінің әлсіздігі және тағы басқа да себептер Қазақстанда жеке дербес жоғары оқу орындарын ашуға ешқандай мүмкіндік бермеді. Сол себептен Қазақстандағы жоғары оқу орындарының құрылуы мен дамуы Ташкентте ашылған Орта Азия Мемлекеттік университетімен тікелей байланысты болды. Ол кезде Ташкент қаласы Түркістан Автономиялы Республикасының орталығы еді. Оның жоғарғы басшылық орындарында халқымыздан шыққан белгілі қоғам және мемлекет қайраткерлері Т.Рысқұлов, Н.Төрөқұлов, С.Қожанұлы, С.Асфендияровтармен қатар, 20 - жылдары бұрынғы Алашордашылар

М.Жұмабаев, М.Әуезов, Ж.Аймауытов, М.Тынышпаев, Қ.Кемеңгерұлы, Ж.Досмұхамедұлы және тағы басқалар әр түрлі деңгейде қызметтер атқарды [1, 62-63 бб].

XX ғасырдың 20-30 жылдары Ташкент қаласы Түркістан өлкесіндегі экономикалық және мәдени жағынан ең бір жоғары дәрежеде дамыған орталыққа айналды. Егер Орынбор қаласындағы қазақ зиялылары негізінен Сәкеннің маңына топталып, «пролетарлық бағыт» жолына түскен болса, ал Ташкентте шоғырланған қазақ зиялыларының көрнекті қайраткерлері мен өкілдері «Ақ жол» газеті мен «Шолпан» журналының төңірігіне жиналып, ұлттық-демократиялық бағыттағы жұмыспен айналысқан болатын. Әсіресе, Ташкенттегі қазақ зиялылары, оның ішінде алаш қайраткерлері Түркістан халқының мәдениеті мен білімін көтеруде ерекше орын қалдырды. Олардың халық ағартушылық қызметінің көрінісі, Орта Азия Мемлекеттік университетінде айқын байқалды. Ташкентте ашылған Орта Азия Мемлекеттік университеті Қазақстанның халық шаруашылығы мен мәдени өмірін көтеруде көп көмегін тигізді. Ол кезде Орта Азия мен Қазақстанның бірден-бір ғылыми және мәдени орталығы болған бұл университет сан мыңдаған қазақ мұғалімдері мен мамандарды дайындады. Сонымен қатар, бұл университет Түркістан өлкесінде мекен ететін бүкіл халықтарға ортақ болды. Өйткені, Орта Азия Мемлекеттік университетінің ашылуының өзі тікелей Алаш идеясымен ұштасып жатты. Орталық Азия елдерінің тұтастығы идеясының қайта жаңғыруы XX ғасырдың алғашқы ширегіне тұспа-тұс келеді. Бұл идея біріншіден, басым бөлігі түркі мұсылмандарынан тұратын халықтардың зиялыларының екі бірдей буынының (патшалық билік тұсында қалыптасқан және кеңестік жағдайында қызметке араласқан) қызметіне арқау болса, екіншіден, сол бұрынғыдай кең географиялық кеңістікте көрініп, яғни, батысында Еділ мен Жайық бойы, шығысында қазақ даласы мен қырғыз Алатауы аралығындағы халықтарды қамтыды.

Тарих шындығы солай, бұл тарихи кезеңде түркі халықтарының еркіндігі және осы жолда олардың тұтастығы идеясына дем беру және оны нақты саяси күшке айналдыру ісінде Қырым және Қазан татарлары жетекші рөл атқарды. Исмаил бек Гаспралы, Жүсіп Ақшорда және бағыт беру ісіне көп күш жұмсады. Орталық Азия кеңістігін де өз құшағына алған бұл қозғалысқа тәжік, өзбек, қырғыз және қазақ зиялылары да белсенді түрде араласа бастады. Шетелдік эмиграцияға кетуге мәжбүр болған Ж.Ақшора, С.Максуди, М.Шоқай, Ғ.Исхаки және басқалары саяси күрестің жаңа әдіс-құралдарын игерді. М.Шоқай Еуропада жүрген Орталық Азия мұғажырлары қоғамын ұйымдастырып, оны өзі басқарды, қоғамның үні мен пікірін халықаралық қауымдастыққа жеткізіп тұру мақсатында, алдымен «Янги Түркістан», сонан соң «Яш Туркестан» журналдарын шығарды [2, 17-18 бб].

Орталық Азия елдерінің ынтымақтастығы идеясы туралы айтқанда, 1917 жылы қараша айында Қоқан қаласында болып өткен IV өлкелік мұсылмандар съезінің шешіміне соқпай өту мүмкін емес. Съезд Түркістан өлкесін Ресей империясы құрамындағы Автономия деп жариялады. Бұл сол өлке халықтарының саяси, экономикалық және рухани дербестікке ұмтылысының нақты көрінісі болатын. Большевиктер билігі жергілікті халықтардың мұндай табиғи талабымен есептескен жоқ. Қоқанда өмірге келген үкіметті «буржуазиялық» билік жариялап, өлке халықтарына Кеңестік негіздегі Автономия деп аталатынын мәлім етті. Орталық Азия халықтарының тұтастығы және азаттығы идеясы кеңестік билік тұсында да (оның алғашқы жылдары) саясат сахнасынан бірден кете қойған жоқ. Жаңа саяси жағдайда оны іске асыру ісінде Мирсаид Сұлтанғалиев және Тұрар Рысқұлов сияқты қайраткерлер белсенділік танытты. Бұл қайраткерлер Орталық Азия халықтарының ұлттық ерекшеліктері негізінде жеке республикаларға бөлшектеу ұстаныма ашық қарсылық көрсетті. Олар Түркістан өңірін «қырғыз (қазақ), өзбек, түрікмен, қарақалпақ, татар және тағы басқа да түрік тілдес халықтардың» ортақ Отаны деп жариялауды ұсынды. Сондай-ақ, Кеңестік Түрік Республикасы құрамына өткісі келетін жаңа республикаларды кедергісіз қабылдауға мүмкіндік туғызуды талап етті. 1920 жылы қаңтар айында Ташкентте болып өткен Түркістан большевиктер партиясының мұсылмандар бюросының үшінші төтенше конференциясының талқысына түсіп, қабылданған тезистер Кеңестік Орталық билік тарапынан қолдау таппады. Яғни, XX ғасырдың басында жаңа серпін алған Орталық Азия халықтарының тұтастығы және

азаттық идеясына империялық күштер тарапынан тағы да түрлі тосқауылдар қойылды. Сөйтіп, Ұлы идеяны іске асыру мүмкіндігі тағы да кейінгі мерзімге, болашақ ұрпақтардың үлесіне қалдырылды.

Сонымен, Орталық Азия елдерінің бірлігі идеясы бұл тарих қойнауынан бастау алатын, өмірлік қажеттіліктен туындаған және өңір халықтарының қоғамдық өмірінде өз орны бар шынайы құбылыс. Ол, әсіресе, өтпелі, күрделі қоғамдық өзгерістер кезеңінде өзінің өзектілігін ығи да танытып отырды [3, 9-10 бб]. Міне, өтпелі кезеңде қайтадан туындаған Алаш идеясының бір бөлшегі болып табылған Орта Азия Мемлекеттік университеті осы идеяның жүзеге асырылуына септігін тигізуге тиіс болды. Орта Азия Мемлекеттік университеті Шығыс Кеңес республикаларының ең беделді жоғары оқу орындарының біріне айналды.

Жалпы алғанда, алаш зиялыларының бағдарламасында білім барша жұрттың игілігі болуға тиіс деген өте маңызды қағида бар. Бұл бағдарлама бойынша жалпы білім беру барша жұртқа, қазақтарға да, орыстарға да, жұмысшылар мен шаруаларға да, кәсіпкерлерге де және басқаларға да таратылатын. Сонымен қатар, онда жоғары оқу орындарының автономиясы, оқу процесіне үкіметтің араласпауы ұсынылып, оқытушылар мен профессорлар сайланып қойылуға тиіс болды. Бұл идеялар қазіргі уақытта да өз құнын жойған жоқ. Кеңес үкіметі жеңіске жеткеннен кейін алаш мүшелері қуғындалды. Бірақ, қазақ өлкесінің сауаттылық деңгейінің төмендігі және оны көтеретін мамандардың аздығынан большевиктер бастаған кеңестік орындар, амалсыздан партияда жоқ ұлттық қазақ зиялыларын ағарту жұмысына тартуға мәжбүр болды. 1921 жылы мамыр және маусым айларында болған I жалпықазақтық партия конференциясында облыстық партия комитеті басшыларының бірі- Авдеев алаш қозғалысына ат салысқан қазақ зиялыларын қызметке тартуға қарсы болғандарға жауап беріп, былай деген еді: «Қырғыз интелгенциясының сегізінің жетеуі - алашордалықтар. Қырғызстанда сауатсыздық 97 пайыз, ал егер алашордалықтарды есептен шығарсақ, онда сауаттылардың үлесі ½ пайызға кеми түседі. Қажеттілікке байланысты, бұрынғы партиялығы мен белсенділігін есепке ала отырып, көптеген оқығандарды жұмысқа тартуға тура келеді» [4, 24 б]. Жалпы, бұл тарихи кезеңде алаш қозғалысына қатынасқан зиялы қауымның қоғамдық-саяси рөлін тура түсінген партия мүшелері аз болған жоқ. Солардың ортақ пікірін білдіре келіп, Авдеев былай деген еді: «...Конференция артта қалған, мәдениетсіз ұлттың арасында жұмыс істеу ерекшелігіне назар аударуы керек. Олардың өміріне араласуға немесе жақындасуға бағытталған кішкене ғана әрекетті қырғыздар бақылау ретінде қабылдап отыр, орыстарға сенімсіздік терең тамыр жайған және ол көпке дейін жойылмайды. Сондықтан да жүрдім- бардым тұжырымдар жасап, бір жаққа бұра тарту дұрыс емес» [4, 24 б]. Алаштық интеллигенцияға қатынастың сапалы өзгеріске ұшырауы 1925 жылдан басталып, еліміздегі мәдени құрылыс барысын жеделдетуге, мектеп құрылысы, орта және жоғары оқу орындарының ашылуына ұлттық зиялылар елеулі ықпал жасады. Олар қазақ тіліндегі оқулықтар мен оқу құралдарын жасауға белсене араласты. Мысалы, А.Байтұрсынов суретті әліппе, Ж.Аймауытов ана тілін оқыту әдістемесі, сол кезде Томск университетінің студенті болған Қ.Сәтпаев алгебра оқулығын, Ә.Бөкейханов география оқулығын құрастырды.

Азамат соғысы Кеңестердің жеңісімен аяқталып, Кеңестік негіздегі Қазақ автономиялық Республикасы құрылып, Алаш қозғалысы тарих сахнасынан күшпен кетірілген жағдайда оның басында болған қазақ зиялылары кеңес өкіметі мен коммунистік идеологияға қарсы күресті рухани салаға ауыстырып, күрестің «бейбіт» жолдарын таңдайды. Олар халықты күннен күнге күшейіп келе жатқан билеуші тәртіпке қарсы қарулы күреске шақыру қажетсіз, тіпті зиянды деп санады. Сондықтан да Кеңес өкіметінің білімді, оқыған ұлттық мамандарға зәру екендігін ескере отырып, олар өз өкілдерін мемлекеттік басқару жүйесіне енгізу және сол арқылы халыққа идеялық ықпал жасау, ұлттық мүдделерді қорғау құралдары ретінде оқу-ағарту, мезімді баспасөз, ғылыми орталықтар, әр түрлі салалардағы баспа орындарын кеңінен пайдаланудың ауқымды шараларын 20-жылдардың алғашқы сегіз жылында жүзеге асырды.

Халық комиссарлар Кеңесінің құрамына өтіп, оқу-ағарту комиссары болып сайланған Ахмет Байтұрсынов 1922 жылдан оқу-ағарту комиссариаты жанындағы ғылыми орталықты

басқарады. Осы кезде А.Байтұрсынұлының тікелей араласуымен халық ағарту, денсаулық сақтау және халықты әлеуметтік қамсыздандыру мәселелеріне үлкен мән беріліп, қазақ еңбекшілеріне тегін білім алу құқығы заң жүзінде бекітіледі. Республиканың оқу-ағарту комиссары Ахмет Байтұрсынұлы жер-жерлерде осы комиссариаттың губерниялық, уездік, болыстық бөлімдерін ұйымдастырады. Сондай-ақ, ол мемлекеттік аппаратты, оның басқару жүйесін жергіліктендіру (коренизация) мәселесін ойластырып, осыған байланысты үкіметке енгізер ұсыныстарын дайындайды. Ақаңның пайымдауынша, Кеңес өкіметінің аппаратын жоғарыдан төменге дейін жергіліктендірудің мәні – оның жұмысын қазақ тіліне аудару, билік пен басқару орындарының үлкенді-кішілі шенеуніктерінің қызмет етуі міндетті түрде қазақ тілін меңгеруіне тікелей байланысты болуы еді. Бұл саладағы жұмыстар Ақаң мемлекеттік қызметтен тайдырылғаннан кейін бірер жыл өткен соң басталды да, көп кешікпей аяқсыз қалды [5, 35 б]. 20 жылдардың басында А.Байтұрсынұлы жоғарыда көрсетілгендей, Қазақстанның оқу-ағарту комиссары Мұхтар Әуезов, Қазақ автономиялы Республикасының Орталық Атқару комитетінің саяси хатшысы, жекелеген алашшыл азаматтар Қазақстан мен Түркістан АКСР-нің мемлекеттік басқару жүйелерінде жауапты қызметтер атқарды. Осындай адамдардың ықпалымен Алаш қозғалысының мүшелері баспасөз, оқу-ағарту, ғылым, өнер жүйелерінде басшылық етіп, айтарлықтай лауазым иелері болды. Сонымен қатар, олар ғылым, әдебиет, өнер салаларында шығармашылық жұмыспен шұғылданды.

Әлихан Бөкейхановтың Қазақстанда тұрып қызмет атқаруына мүмкіндік болмай, Москваға ауысып кеткен жағдайында Қазақстандағы күннен-күнге бел алып келе жатқан әкімшіл-әміршіл мемлекеттік билікке қарсы рухани күрестің көсемінің рөлін Ахмет Байтұрсынұлы атқарады. Нәтижесінде 1921-1928 жылдар аралығында А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы», «23 жоқтауы», Телжан Шонановтың «Қазақ жер мәселесі тарихы», М.Әуезовтың «Әдебиет тарихы», «Қилы заман» және «Қараш-қарашы», Х.Досмұхамедовтың «Аламан» мен «Исатай-Махамбет», М.Тынышпаевтың тарихи зерттеулері және тағы басқа да зерттеушілердің еңбектері жарық көріп, халық игілігіне айналды [5, 36 б].

Бұл еңбектердің басым көпшілігі, 20 - жылдардың ортасынан бастап, елде тоталитарлық жүйенің күшеюіне орай ресми саясатта және коммунистердің тапсырысымен жазылған зерттеусымақтарда, қазақтардың арғы-бергі тарихы мен мәдениетінің өзекті мәселелері, ең алдымен, Қазақстанның Ресейге қосылу тарихы, ұлт-азаттық қозғалыстар мәселесі, жер-су мен ұлттық мәдениет тарихының өрескел бұрмалануына қарсы бағытталаған рухани күрестің жарқын көрінісі болды. Егер 1917-1920 жылдары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынұлы, Мұстафа Шоқай және олардың сенімді серіктері Кеңес өкіметіне сөзбен де, қарумен де қарсы шықса, 20- жылдары ұлттық-демократиялық қазақ зиялыларының А.Байтұрсынұлы бастаған Алаш қайраткерлері тоталитарлық жүйеге қарсы рухани майданда бетпе-бет келді.

Жалпы қорыта айтқанда, автономиялық дәрежеде болса да Қазақстан үшін Орта Азия мемлекеттік университетінің орны ерекше болды. Оның әлеуметтік-экономикалық және мәдени өмірінде университет маңызды орын алды. Әсіресе, университеттің халық шаруашылығын қалпына келтіруде және оған мамандар дайындауда атқарған қызметі орасан зор еді. Сонымен қатар университеттің негізін қалауда Алаш зиялылары да өз үлестерін қосып, өлкедегі білім мен ғылымды дамытуда маңызды рөл атқарды. Жалпы қорыта алғанда, автономиялық дәрежеде болса да Түркістан үшін Орта Азия мемлекеттік университетінің орны ерекше болды. Оның әлеуметтік-экономикалық және мәдени өмірінде университет маңызды орын алды. Әсіресе, университеттің халық шаруашылығын қалпына келтіруде және оған мамандар дайындауда атқарған қызметі орасан зор еді. Сонымен қатар университеттің негізін қалауда қазақ зиялылары да өз үлестерін қосып, өлкедегі білім мен ғылымды дамытуда маңызды рөл атқарды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Енсепов Б.Б. Т.Жүргенов және Қазақстан жоғары мектебі // «Орта Азия мен Қазақстанның білімі мен мәдениетін дамытудағы Т.Жүргеновтің рөлі және рухани мұрасы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материал.. Астана, 2014. - 62-68 бб.
2. Шоқай М. Таңдамалы. –Алматы: Қайнар. Т.1. 1998. – 512 б.
3. Қойгелдиев М. Орталық Азия халықтарының тұтастығы: мәселенің тарихи кезеңдері // Отан тарихы, № 4. 2005. 3-11 бб.
4. Қойгелдиев М. Омарбеков Т. Тарих тағылымы не дейді? - Алматы:Ана тілі, 1993. - 208 б.
5. Нұрпейіс К. Алаштың күрескер ұлы // Қазақстан мектебі, №6. 1998. - 29-37 бб.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ЖАСТАРДЫҢ ТАРИХИ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӨЗЕКТІЛІГІ

Кеңесбек Т.Б

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент, PhD доктор

Жылқышыбаева Қ.Қ

Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті

Электрондық адресі: togzhankenbek@gmail.com

Алматы қ.

Шыңғысұлы Шоқан Уәлиханов шын есімі Мұхаммед Қанафия қазақ елінің ұлы ғалымы, тарихшы, этнограф, географ, саяхатшы, ағартушы. Шоқан 1835 жылы қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Құсмұрын бекінісінде дүниеге келген. Шоқан Шыңғыс ұрпағына лайық ерекше ортада өсті. Ол өз қатарластарынан озып, қарқынды дамыды. Өзінің жастық шағында жақсы білім ала білді. Ол 1844 - 1853 жылдар аралығында Омск қаласындағы Сібір кадет корпусында оқыды. Білімді, жас бала өзінің ғылыми қызмет жолын дәп осы кезде бастады [4, бб. 5, 3 б.].

Қамшының сабындай қысқа ғана өмір кешкен Шоқан артынан өшпестей ұлы мұра қалдырып, өз есімін мәңгі тарих қойнауында сақтай алды. Қазіргі кезде әр қазақтың баласына Шоқан Уәлиханов есімі аян. Шоқан әр салада өзінің зор үлесін қоса білді. Сол кезден бастап мұра болып қалған оның еңбектері қазақ психологиясы, этнографиясы, әдебиет және тарих ғылымдарының негізі болып табылады. Әдебиет саласында кейбір тарихи өлеңдер, Жоқтаулар, мақал-мәтелдер, айтыстар", Қозы Көрпеш-Баян сұлу", "Едіге", "Манас", "Абылай тұралы жыр", "Қара батыр толғауы", "Орақ батыр" жырлары және т. б. шығармалары бар [4, 314,343-344,347 б.].

Шоқан Уәлихановтың тарихи зерттеу жолында тарихи оқиғаларды қағаз бетіне түсіруге негізгі себеп болған патша үкіметінің отарлау саясаты кезіндегі мәдени мұраны, ұлттық тарихымызды сақтап қалу басты мақсаты болды. Осы мақсаты жолында қазақ халқына аянбай еңбек етіп, Шоқан бірталай ғылыми еңбектер жазып қалдырды. Бұл ғылыми шығармалары қазақ халқының, соның ішінде әсіресе, жастардың тарихи санасын қалыптастыруда өзекті болып табылады. Атап айтатын болсақ, «Ресей империясының географиялық – статистикалық сөздігіне» енген «Қазақтар мен қырғыздар» мақаласы, «Қазақтың Ұлы жүзі», Омбыдағы хаттағы «Қазақтардың қонысы хақында», «Түстік – Сібір тайпаларының тарихы туралы», «Орта Азия хандықтары: Хиуа, Бұқар мен Қоқан және олардың Ресеймен қарым – қатынастары», «Тарих тереңінен: Түрікмендер», «Ежелгі сенімхаттар жайындағы жазбалар», барлық әлемге танымал шығармалары «Ыстықкөл сапарының күнделігі», «Жоңғар очерктері», «Қашқар сапары», «Қоқан хандығы» және т.б [1, 14,42,200,53,96 б].